

A család válságának okai – közgazdász szemmel

A szerző megvizsgálja, hogy a modernitás kora hogyan hatott Európa keleti és nyugati felén, s milyen körülményeket eredményezett. Ezt követően a gazdasági rendszerek szerepét elemzi. Megállapítja, hogy a család szétesése magának a kapitalista gazdálkodásnak, magának a tőkének kedvez. E rossz helyzeten változtatni csak akkor lehet, ha érték lesz a család és a gyerek.

Kulcsszavak: családgazdaságtan, közjószág, nyugdíjbiztosítás, egy- és kétkeresős családmodell

A család a gazdaság és a társadalom alapegysége volt évszázadokon át. Annak, hogy ma válságban van, számos okát találhatjuk. Szerepet játszik benne a politika változása, a liberális berendezkedés és eszmerendszer, a női emancipáció, a szekularizáció és a vallástalanság terjedése a fejlett országokban, a technikai haladás, az orvostudomány fejlődése, a jogrend változása és nem utolsósorban a *gazdasági rendszerek változása*. (Többes számban beszélek, mert több „rendszerváltozásnak” is szerepe volt benne.)

A család helyzete – Keleten

Minket elsősorban a magyar társadalom érdekel. Mondhatjuk, azok a sajátos okok, amelyek a Lajtrától kelerre eső területet jellemezték az elmúlt több mint fél évszázadban. Ugyanakkor nem vonhatjuk ki magunkat a világtrendenciák alól.

Az első, ami egy magyar társadalomkutatónak az eszébe jut, az a kommunista kísérlet roppant kártékony hatása. Nem is az ideológia által okozott elméleti károkra (pl. Engelsnek a családról alkotott nézeteire) gondolok most, hanem a gyakorlatra, amit a szocialista gazdálkodás magával hozott. A sztálini rendszerben a termelőeszközök tulajdonától gyakorlatilag mindenkit megfosztottak, ha tetszik, a társadalom egésze *proletarizálódott*. Nem létezhetett más családmodell, mint a *kétkeresős*. Úgy voltak beállítva a megélhetési költségeket fedező bérek. Nem lehetett másképp megélni, csak családban. Egyedül ugyanis meglehetősen nehéz volt fenntartani egy önálló háztartást. Még akkor is, amikor – kezdetekben – viszonylag olcsók voltak a lakbérek. Viszont nem is volt lakás! Az albérletben, társbérletben nyomorgó embereknek így nem volt túl sok esélyük a családalapításra. Később azonban, a magánérvős lakásépítkezések terjedésekor, anyagilag olyan erőfeszítést jelentett a lakás megszerzése, esetleg egy magánérvős építkezés, hogy abba tönkrement gyakran maga a házasság. Mire meglett a ház, szétesett a család.

Az a tény, hogy a házaspár mindkét tagjának dolgoznia kellett, nem volt túl előnyös a férfi-nő kapcsolatra. Hiszen, ha valaki több időt tölt a munkahelyén, mint a családjával, lazulnak a házastársi kötelek. Kialakulnak a hasonló érdeklődésű társaságban az olyan kapcsolatok, amelyek viszonylag gyorsan konvertálódhatnak szexuális viszonyrá is. A 8 óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás gyakorlatilag sose adatott meg a magyar dolgozónak... Ha a jelentős utazási időket is beleszámoljuk, biztosan nem. A „szórakozás” egyébként is a házimunkát jelentette. Mosni, főzni csak kellett a családra, s a bevásárlás sem volt éppen egy élvezet a hiánygazdaságban. (Nem úgy, mint ma, amikor a plázákban való lödörgés szórakoztató időtöltés sokak számára...) Legfeljebb a hétvégi „szombat esti láz” jelentett az ötvenes években változatosságot a fiataloknak – de nem a családok embereknek. Kire is hagyták volna a gyereket, ha volt? Márpedig akkor még volt, a Rátkó-féle törvények eredményeként. Az a generáció még – szándékból-e, kényszerből-e? – átlagban megszülte családonként a két gyermeket. Mindenesetre ez alaposan lekötötte őket. A nagy társadalmi mobilitás következtében ugyanis a nagyszülők többnyire messze laktak, a „baby-sitting” pedig ekkor még nem jött divatba. (Miből is fizették volna...) Nem is beszélve arról, hogy sokan tartósan távol dolgoztak a lakóhelyüktől. A „fekete vonat” vitte-hozta őket hetente, havonta, s munkásszállások piccsein aludtak. Olyan albérletek is léteztek, amelyek valójában ágybérletet jelentettek, sőt, volt, hogy egy ágyon osztozott tartósan a nappali, ill. az éjszakai munkások között. (Ez nem valami 19. századi naturalista regény, hanem a 20. század szocialista Budapestjének – személyes tapasztalaton alapuló – valósága volt!) Így, noha az ötvenes-hatvanas években még a családok életforma volt általános a magyar társadalomban, ez inkább kényszer, mint választott lehetőséget jelentett. A szexuális élet lehetősége is korlátozott volt. Ez szintén a házasságba „terelt”. A tár-

sadalmi morál még elítélte a házasságon kívüli kapcsolatokat. Még akkor is, amikor a Ratkó-korszakban megszületett a jelmondat: „Lánynak szülni dicsőség, asszonynak szülni kötelesség.” Mert ugyanebben az időben az underground zenei humora így parafrázálta az amerikai Mississipp soul szövegét: „Old Man River, na, mondd meg, mivel, ha van már mivel, de nincsen kivel, ha van már kivel, de nincsen hol, ó, jaj de nagy a baj”.

Házasságot kötöttek tehát emberek, de a gyerekeik számára ifjúságuk nagyobbik részében nem a család, hanem a közösségi intézmények jelentették az életeret. A család szerepe a nevelésben nemigen bontakozhatott ki. Különösen, amikor az 1968-as felemás reform piaci elemeket vitt bele a gazdálkodásba. Míg az ötvenes években a mindenféle taggyűlések, párt- és szakszervezeti összejövetelek, békeaktivisták röpgyűlései, felvonulások kényszerű együttlétei hosszabbították meg a családtól távol töltött időt, a félkapitalista elemek bevezetése a gazdálkodásba önkéntessé tette a *távollétet a családtól*. Most már a magyar állampolgárok nem egy, de két műszakban is dolgoztak: a háztájk, a gmk-k, vgmk-k kereteiben. A házasetlet szinte futó kaland lett számukra, alig jutott rá idő. Otthon a nőkre hárult gyakorlatilag minden teher, számukra ez volt a „második műszak”, a férj meg „hajtotta a melóját” munkaidő után is. (Csak utalásszerűen jegyzem meg, hogy nagy valószínűséggel ennek tulajdonítható a sokkal magasabb férfi-halandóság hazánkban, amint azt a Skrabski-Kopp házaspár tanulmányai már néhány évtizede ki is mutatták.) Nem lehet büntetlenül két műszakot csinálni nap mint nap. Más volt ez, mint az ún. maszek élet Nyugaton. Nyilván ott sincs kötött munkaidő, ott se feltétlenül 8 órát tölt vállalkozásában a tulajdonos, de hát azért az mégiscsak egy magánüzlet, egy vállalkozás. A szocializmusban azonban kétféle kellett megfelelni, ha egytől a kettőre akart jutni a család. Dolgozni kellett a munkahelyen is, még ha az esetleg csak pusztá *jelenléte*t jelentett is a munkahelyen – hiszen ebbe is el lehet fáradni –, aztán meg a szocialista „fél-magánvállalkozási” formákban.

Nagy tehertétel volt a lakásszerzés a családok számára. Mivel a hatvanas évektől (vidéken) gyakorlatilag megszűnt az állami lakásépítés, és csak a magánéross, kalákás, hitel-felvétellel megvalósuló otthonteremtésre lehetett alapozni, ez a hétvégeken is munkát jelentett. A hetvenes években ugyan voltak állami lakásprogramok – bár ilyen formában ne lettek volna! –, ezek is csak viszonylagosan segítettek a lakásgondokon. A házgyári lakótelepek – a nagyvárosok periferiáin, s Budapesten főleg – új városrészeket hoztak létre, vagy lerombolták a régit (mint, sajnálatos módon Óbudán), s annak helyére panellakásokat építettek. Ezek azonban vagy káderdülők lettek, vagy nem kevés pénzzel, OTP-hitel vállalásával voltak megszerezhetőek. Azaz igen nagy erőfeszítésre ösztönöztek az ehhez szükséges pénz

megszerzéséért, ami megint csak a családi élet rovására történt. Nem tagadható, hogy ezek a lakásépítkezések nagyobb komfortszintet biztosítottak, mint a korábbi megoldások, de egyben olyan beosztású és méretű lakásokat eredményeztek, amelyek nem kedveztek a nagy családoknak. A hagyományos életformában – amelynek nyomai a vidéki településeken, falvakban, tanyákban még jól láthatók – a kis ház – nagy ház épületegyüttesek voltak a jellemzőek. Az idősebb generáció a fiatalabbakkal egy portán élt, csak egy kisebb építményben. Így a nagycsaládi munkamegosztás lehetséges volt.

Akinek módja volt rá, az a szocializmusban is igyekezett kiszabadulni a panelek szűrkeségéből. Ha másképp nem, hát vett egy kis hétvégi telket. Ide vonult ki pihenni a famíliával (ha volt családja), hogy egy kis természetközelséget élvezzen. A Hatalom nem is ellenezte: így a korábbi hagyományos társadalmi együttlétek megszűntek. *Individualizálódott* a társadalom, ami a szocialista központi társadalomirányításnak jól jött. Ha az emberek nem jönnek össze, csak ellenőrzött alkalmakra, akkor nem is tudnak együtt gondolkodni sorsukon. Millió és millió egyéni sors tehát nem ötvöződik véletlenül se civil cselekvési programmá. Különösen nem politikai cselekvéssé! Ez a felfogás a gulyás-kommunizmus időszakát messzemenően jellemezte.

Egyébként, bár szinte mindenki törekedett ilyen dácstulajdon-szerzésre, és valóban számos városias település körül létre is jöttek kis manó-házak, bádogviskók telepei, azért ez nem volt minden réteg számára elérhető. (Később ugyan, egyes társadalmi csoportok vagyonosodása eredményeként, komoly létesítmények is szolgáltak jobb helyeken hétvégi házként. Napjainkra gyakran ezekből lettek a népszerű bolygó-városrészek.)

De nem is a gazdasági körülmények voltak azok, amelyek már ekkor elvezettek a kelet-európai közegben a család válságához. Az biztos, hogy ez a papa–mama–gyerek kiscsaládos modell, bár még a társadalomszerkezet alapegysége volt, mint ahogy Nyugaton is, már nem gazdasági szükségyszerűséget jelentett. Különösen, ami a gyetmek-vállalást illeti. Döntés kérdése lett, hogy kicsi vagy koci? Részben valóban az anyagi nehézségek, részben azonban az általános felfogás változása volt a fő ok, amely a minél kényelmesebb, komfortosabb élet utáni sóvárgást első helyre tette, szemben a család iránti vággyal.

Megtette aztán a magát a szocializmus vallásellenességé is. Az agresszívabb antiklerikális propaganda idején a megfélemlítés, később a csendben beszivárgó liberalizmus volt eredményes a magyar társadalomban. Esettanulmány jelleggel lehet nyomon követni a lassú méreg rombolását a társadalomban. Volt olyan család, ahol a hatvanas években született gyermekeket még megkeresztelték, a későbbi harmadik gyermeket azonban már nem, mondván, hogy

majd ha felnő, választ magának világnézetet. Ez a liberális hozzáállás, mely a puha diktatúrában úrrá lett, oldotta a vallás-erkölcsi nevelés kiiktatásával azokat a fékeket, amelyek a bűn fogalmához kötődve, az abortuszt, válást, sőt adott esetben a fogamzásgátló eszközök használatát is tiltották. Így a gyerekvállalási hajlandóság egyre csökkent. Ez már nem szocialista, hanem a liberális eszmerendszer „eredménye” volt. Jogilag legálissá vált és társadalmi szokássá lett az abortusz. Csak néhány megszállott, nemzetben gondolkodó író tiltakozott kétségbeesetten e „nemzetfogyást” eredményező magatartás ellen. De hiszen, ha valami bűn, akkor azt a társadalomnak el kellene ítélnie. Ha nem teszi, úgy tűnik, nem bűn. Ha nem bűn, sőt, a jog megengedi, akkor szabad elkövetni. Ha kényelmesebb így az élet, miért ne követnék ezt az utat? Egy alapvetően evilági létre berendezkedett társadalomban, ahol az élvezetek maximalizálása a célfüggvény, széles tömegek meg is teszik. A családok, bár még tömegesen nem estek szét, *de már egyre kevésbé vállaltak gyereket.* Az abortuszok száma is hatalmasra nőtt. Megismétlem: ez már nem csak kelet-európai jelenség. A politika csak rásegített nálunk a világítendenciákra.

A hervenés években néhány lelkes magyar gondolkodó – élükön Fekete Gyulával – eredményesen küzdött a gyermekgondozási segély intézményének bevezetésért, ami a nemzetközi gyakorlatot tekintve is komoly szociálpolitikai intézmény volt. Ez az állami intézkedés kissé lassította, de sajnos, *meg nem állította a születések csökkenésének folyamatát.* A rendszerváltozás után viszont rohamos csökkenést tapasztalunk a gyermekszám-alakulásban. Ez a trendváltás olyan markáns, hogy nem lehet nem eredeztetni a politikai változásokból!! A rendszerváltozással olyan hatalmas lökést kapott a liberális ideológia terjedése, amilyenre a korábbi lappangó, beszívárgó nézetek idején nem volt példa. A házasságok felbomlása, a gyermektelenek, egyedülállók nagy hányada, a késői házasságkötések – ezzel együtt a társadalom előregedése – katasztrofális tendenciákat vetített előre 1990 után. Nem lehet ezt mással magyarázni – mivel annyira markánsak a változások –, mint a rendszerváltás kapcsán nyíltan uralkodóvá váló *liberális ideológiával.* A vágyott Nyugathoz való visszacsatlakozásunk egy nagy ugrással az ott általános nézetek csaknem kritikátlan átvételét is jelentette. A nagy ugrás jellemzően a gyerekvállalás visszaesésében tapasztalható.

De természetesen a hirtelen bekövetkezett létbizonytalanság is hatalmas mértékben hozzájárult a trend éleledéséhez. Hiszen ki merne családalapításra vállalkozni, amikor százezrek válnak hirtelen munkanélkülivé.

A család helyzete – Nyugaton

A társadalom átalakulása a XX. században Európa másik felében is rohamos lépetekkel haladt.

A korábbi időkben a szexualitás megélésének társadalmilag szentesített „helyszíne” ott is a család volt. Napjainkra azonban a szexualitás szabad kiélését példává emeli a teljes médiakomplexum. Azok a jelenségek, amelyekkel a magyar társadalomban találkozunk, több-kevesebb változással valamennyi OECD-országban megtalálhatók. A liberális, szabados erkölcsiség már jó ideje ott is uralkodó.

Léteztek természetesen már az időszámításunk előtti korokban is hetéra-életet élők, akik testük eladásából éltek, de ezt a társadalom általában nem övezte elismeréssel (legfeljebb néhány nagy civilizáció hanyatló szakaszában). Az elmúlt évezredekben a vallási és jogi „felépítmény” szabályozta ezt a kérdést. A kereszténység elterjedésével Európában az Egyház szabott morális kereteket. Nagy Szent Gergely pápa megszüntette a concubinatus intézményét. A tízparancsolaton alapuló vallási szabályok megerősítették a monogám házasságot. A polgári világ aztán ugyancsak megerősítette a jogi keretet. A magántulajdon áthagyományozásánál a törvényes gyerekeket vette alapul, a fattyúk sorsa gazdaságilag bizonytalan volt, társadalmilag alacsonyabb rendűnek számítottak. A normától való eltérés természetesen létező gyakorlat volt, de a házasság volt a norma. A közmorál jelentős szabályozó erőt jelentett. A szexualitás esetleges „nem kívánatos gyümölcsként” jelentkező gyermekáldás mindenki előtt nyilvánvalóvá tette a félrelépést, a normától való eltérést, s ennek veszélye nagy visszatartó erővel bírt. Annál inkább, mert többnyire nyomorúságos sors volt a megesett lányok osztrályrésze. Gondoljunk csak Arany János *Tengeri-hántás* című balladájára, amelyben a szegény, elcsábított árva lány szívszorító történetével hívja fel a mesélő a figyelmet rá: „Ti leányok, ne tegyétek!”, vagy Raymond *Parasztok* c. regényére, ahol a pap-csábító leányt ruhátlanul, mézbe, tollba forgatva hajszolják végig a falun.

A házasság ugyanakkor a nők jelentős alárendeltségét eredményezte. A férjijogú társadalmakban a nő erős függésben volt férjétől, apjától. A férjhez menetel gyakorlatilag kényszer volt, s korántsem szabad döntés. A felvilágosodás korának szellemi áramlatai a 19. században végül a női emancipáció mozgalmához vezettek. Azt ugyan nem lehet állítani, hogy annak idején sokkal több boldogtalan ember volt a rosszul sikerült házasságok miatt, mint ma a kényszerű magányos életek következtében – bár ennek felmérése, megbecsülése roppant nehéz –, tény azonban, hogy azáltal vált elevenné az emancipáció iránti küzdelem, hogy megvalósult *a nők munkába állása*, önálló munkaerő-piaci megjelenése. Előbb kényszerítette ki a munkaerőpiacra a még házasságban élő nőket is a szükség, mint ahogy az emancipáció sikereket ért volna el. Ezért is indult meg az egyenlő munkáért egyenlő bért követelő mozgalom. (Ami azért azóta se valósult meg a maga teljességében.) Az emancipáció ennél természetesen sokkal többre

törekedett. A feminizták a férfijogi társadalom megváltoztatását, a nők függetlenné válását követelték. A szociális jogok, a munkajog fejlődésével, a társadalombiztosítás lassú kiépülésével, valamint a nők továbbtanulási lehetőségeinek szélesedésével egyre terjedt a mozgalom hatása. A nők sikerrel kivívták maguknak – kivé kesernyésen fogalmazva –, hogy egy gépsor vagy egy hivatal rabszolgái legyenek – családjuk szolgálata helyett... (Ahogy erre Chesterton némi megütközéssel utalt a *Mi a bajom a világgal?* c. munkájában.)

Vagyis a liberalizmus ezmevilága, beleértve a vallások visszaszorítását, és a polgári jogrend változása a felelős a jelen társadalmi trendekért.

Van a jogrend fejlődése mellett a technológia fejlődésének is szerepe a család és ezen belül a gyermekvállalás ilyen negatív alakulásában. Maga a tény, hogy a technikai fejlődés könnyebbé tette a nehéz fizikai munkát, s így munkahelyet teremtett a nőknek is, vált az emancipációs mozgalmak alapjává. De egészen konkrétan a biológiai, gyógyszeripari kutatások fejlődése hozható kapcsolatba a társadalmi folyamatokkal. Ha a nők felszabadultak a terherbe esés fenyegetésétől, könnyebben létesítettek szexuális kapcsolatokat. A jogrend legálissá tette a terhességmegelőzést célzó szerek használatát, a technológia pedig kifejlesztette ezeknek (rövid távon tapasztalható mellékhatások nélküli) eszközeit, a szexualitás kiéléséhez így hát nem volt a továbbiakban elkerülhetetlen a családi keret. Hiszen most már az se kell, hogy a kakukk más fészekbe tegye tojásait. (A régebbi „bölcsködés” is azt mondta, „minek házasodjam, amíg másnak is van felesége...”) A szexuális piacon önmagukat szabadon kínáló nők fölöslegessé tesznek mindenfajta elköteleződést. Igaz, így is van némi kockázat a promíszkuításban, lehet súlyos, olykor halálos betegséget is kapni. De a társadalom nem ítéli el az így élőket. A jog megengedő, tehát csak a megfelelő alkalom és hely kell. Ha a gazdaság amúgy is afelé terelt, hogy kinek-kinek minél hamarabb legyen saját lakása, akkor a helyszín is könnyen adott. Gondl egy szál se. Ma nálam, holnap nálad.

A nők „felszabadulása” a szexualitás nem kívánatos következményeinek a vállalásától a szabadosság előszobája lett. Az ezzel élő nők erősen rombolták ugyanakkor a konzervatívabb hozzáállású nőtársak esélyét a pártalálásra. Így gyakran ma azok maradtak/maradnak pártában, akik konzervatívabb világszemlélettel éltek/élnek, s házasság keretében szívesen vállaltak volna/vállalnának több gyermeket is. Férfitársaitat azonban ők kevésbé vonzzák. A házasság bizony elköteleződés, tehervállalás, különösen, ha gyerekek is vannak. Számos férfi él ezért a „mama-hotelben” a szobájánál, vagy ha megengedhet magának, anyagilag függetlenként. A média ugyancsak a szinglik nagyobb önmegvalósítási lehetőségeit sugallja. Eléggé szemellenzősen, sok jó

szándékú ember is támadja a szingli nőket, mintha azok pusztán önzésből utasítanák el a gyermekvállalással járó teherket. Pedig ennek gyakran éppen az a megfontolás is oka lehet, hogy a vak világba nem óhajtának gyereket szülni, ha nincs stabil párkapcsolatra remény. Felelősségérzetben úgy vélik, hogy a gyerekeknek apa és anya kell az egészséges felnőtté neveléséhez. Részemről a tisztelet ezeknek a nőnek, hiszen a gyermeket nem saját játékszerüknek, ültetető babájuknak tekintik. Ezzel azonban magának néző, magányos életet kódolnak be. A kényszer-szinglik számára meglehetősen zavaró az új keletű kampány a gyermekvállalásért (ami viszont társadalmilag nézve messze nem indokolt). Hiszen sokukon nem múlna a gyermekvállalás, ha lenne elköteleződésre hajlamos társ. Kevés közéleti írást olvastam erről, mint egy költő nő friss versét 2016-ból:

*„Mész nap nap után szarokodni a céghez,
helytállsz magadért, hogyha durva a harc,
s megrándul a szád, ha tántika kérdez
szép, hogy hivatás, de babát nem akarsz?”*
(Kiss Judit Ágnes: Szingli)

A házasság, a család válsága ezekben a tényekben gyökerezik. Igazuk van tehát mindazoknak, akik a válság okait nem alapvetően gazdasági kérdésekben, hanem az időzavart vállalás maximális elutasításában, a hagyományos vállalási értékrend meggyengülésében, a túlzott anyagiasságban, a liberális eszmék („Az én testem, az én döntésem” stb.) elhatalmasodásában látják. Mégis, úgy látom, a dolgok mélyebb gyökerét ezek a megközelítések nem látják.

Gazdasági rendszerek szerepe

Nem tulajdoníthatjuk a folyamatok eredményét kizárólag a feminista aktivisták, de még a liberális eszmerendszer túlsúlyra jutása sikerének sem. Lássuk be ugyanis, hogy ezek az eszmék azért juthattak túlsúlyra, mert a család már nem volt olyan nélkülözhetetlen a megélhetéshez. A család szétesése magának a kapitalista gazdálkodásnak a tökének kedvez. Mondhatjuk, a tőke érdeke.

Alapvető gazdasági rendszerbeli változások mozgatják a társadalmi folyamatokat.

Igaz, a kapitalizmus felvirágzása és a felvilágosodás demokratikus mozgalmi párban jártak, de mégsem csupán a demokrácia jogrendszerére vezetném vissza, mint végső okra, a család válságát. A jogot emberek alkotják. Ugye, nem gondolhatjuk komolyan, hogy a nagy lobbierővel bíró csoportok érdekeinek ellenére alakult volna a jogrend így, ahogy alakult? Az atomizált társadalom a kapitalizmus érdekében áll. A magyarázatot valahol itt kell keresnünk.

A kapitalizmus – és a technológiai haladás – egy furcsa helyzetet hozott létre. Alig két évszázad alatt a társadalom alap

egysége – esetleg, csupán egy egyénre csökken le –, annál több keresletet teremt, annál jobban elmélyíti a piacot. Annál több lakás, hűtőgép, bútor, tv szükséges, minél kisebb egységekre bomlik szét a társadalom. Ha minden egyes személy külön, komplett otthonban lakik, nyilván az a legkedvezőbb a tőkének. Annál több tartós fogyasztási cikkre lesz szükség, a lakások építéséhez annál több szakmunkára, szolgáltatásra, vagyis annál jobban szélesedik – mélyül – a piac. Ez egyben több munkaerőre is igényt támaszt. Csakhogy, ehhez el is kell akkor mennie minden egyednek – nemre, korra függetlenül – dolgozni, hiszen meg kell venni azokat a szolgáltatásokat, amelyeket korábban évezredek át a család nyújtott. Ez a tömeges munkaerőpiacra özönlés a tőkének távollról se baj, sőt, kedvező, mert olcsóvá teszi a munkaerőt, a jelentős túlkínálat miatt.

A családi keretekben folyó gazdálkodás célja a szükségletek kielégítése volt. Ez azonban ma csak *mellékterméke* a profittermelésnek. A kapitalizmus, a „*capital*”, a *tőke logikáját követő rendszer*. A tőketulajdonost a profit termelése érdekli. Ha teheti, nem családos, gyermekes egyedeket választ a munkaerőpiacról, azzal csak gond lehet. (Még otthon talál maradni beteg gyerekével!)

Mivel megteremtődött a szolgáltató társadalom, pénzért szinte valóban minden olyan szolgáltatást megvehetsz, amit a család kínált korábban. Kiepülnek a szolgáltatási iparok. Nem is nagyon érdemes ezek után otthon dolgozni, befőzni, hiszen olcsóbban jössz ki, ha egy áruházláncban tömegáron megveszed, mondjuk, a meggybefőttet. Életünk minden eleme üzleti aktussá vált. Enni a kintinban eszünk vagy a gyorsétteremben, a gyerek az iskolában vagy a McDonald's-ban, mosni kimos a mosógép – azt bekészíteni egy férfi is képes – vagy a mosoda, a szexről meg már beszéltünk. Ingyen, de pénzért is kapható.

Ráadásul a pénzért vett szolgáltatások – természetesen a fehér gazdaságban, nem a szürkében – *belekerülnek a GDP-be. Amit otthon végzel, az nem*. Ha az Unió méri a költségvetési hiányt, a GDP-hez hasonlítja. Lehetetlen így, hogy a politikának is ne az legyen az érdeke, hogy a családi megoldások helyett a piaci megoldásokat válasszák az emberek!

Aligha gondolja ezt meg tudatosan bárki. De benne van a rendszerben. A hétköznapi racionalitást követik az emberek, az ösztönös gazdálkodók. Minek természetesen bármit is, ha olcsóbb megvenni a kínait vagy a nagy áruházláncok termékeit. Minek otthon főzni, ha házhoz szállítást lehet rendelni. Minek elolvasni a kötelező olvasmányokat, a *Háború és békét* vagy *A köszívű ember fiait*, ha filmen is megnézhetem. Egy-két óra csupán videón, DVD-n, kényelmesen. Az ember ésszel él... Igaz, számos polgár nem feltétlenül tudja a felszabaduló idejét értelmes foglalatossággal kitölteni. Még több tévéműsort néz, még

több virtuális világbeli információt gyűjt be. Még jobban kiszolgáltatottá válik a manipulációnak, ami a médián keresztül özönlik ránk. Ahelyett, hogy minőségi tudást adna át gyermekeinek, velük foglalkozva, üzeneteket ír a Facebookon. Ez kényelmesebb, bármikor abbahagyható. A gyerek, ha sír, nem hallgattatható el egy mozdulattal. (Vagy igen?! Olykor a bűnügyi rovatban olvashatunk ilyesmit...)

Sajnos a családok szétverésének tendenciája világméretű jelenség. Sokan látják ennek káros voltát, de kevés az ezt megállító cselekvés. A lelki elszegényedés, a kényelmesség, de sokszor a bizonytalanság is – a jövőt illetően – akadályozza ennek. Nehéz is elhinni, hogy az emberek tömegesen – ismétlem: tömegesen – visszaforduljanak a család ideáljához, *hacsak nincs erre általános anyagi készlet, és nincs egy mindent átfogó szellemi forradalom*. Amíg így is lehet, és így kényelmesebb élni, s amíg csak a mának élő, erkölcsi gátlásokkal alig bíró emberek alkotják a társadalmak zömét, nem várható változás.

Mit lehet akkor mégis tenni?

Változás nagy valószínűséggel csak akkor következhet be, ha széles tömegek számára – és nem csupán a vékony vallásos társadalmi réteg számára – érték lesz a család, a *gyermek*. A házaspárok a gyerekekkel válnak családdá. Ha a társadalom ismét értéknek tekinti a családot, az értékke válik, és nemcsak a hagyományos értékrend miatt, hanem akkor, ha kiderül – nem azonnal, de egy folyamatban –, hogy a társadalom anyagilag is értékeli, hogy gyermekeket neveltem fel. Itt nem arra kell gondolnunk, hogy „pénzért szülünk”. Természetesen a gyermekek utáni szociális juttatások emelése helyes dolog, hiszen nyilvánvalóan közérdek a felnevelésük. A jövő generációjára a társadalom minden tagjának szüksége van, már csak azért is, mert megöregszik, s csak az a közösség tud jövedelmer termelni időskorában az eltartására, amelyet a mai gyerekek képviselnek majd, munkaképes korba kerülve.

Szakítani kell azzal az idejétmúlt felfogással – az individualizmus makacson tovább élő gondolatával –, hogy „majd magamnak félreteszek öregkoromra”, meg hogy „magamnak fizetem a nyugdíjárulékot, ezért jár majd nekem a nyugdíj”. Ez a dolog korántsem így van, s amíg ezt a társadalom nem fogja fel, addig a család intézménye – amely a legalkalmasabb a gyermekek nevelésére – nem tud ismét megerősödni.

Szükséges, hogy a legegyszerűbb ember is érzékelje, szüksége van a gyerekekre. Neki, konkrétan hasznos, ha van. Nem lehet csupán az érzelmekre hagyatkozni. Az érzelem nélküli gyermekvállalás természetesen csak pusztán üzlet lenne. Nem erről van szó! Csak az vállaljon gyermeket, aki akar, s azt fel is akarja nevelni. De, hogy akarjon, ahhoz hasznos rásegítés, hogy végül is ez előnyére válik élete folyamán. Oka van a mai helyzetnek a gazdasági folyamatokban is. *Nem kizárólag azokban*, de bizonyos,

hogy ha ma is szükség lenne a családra a gazdasági életben, ha ma sem lehetne működtetni a gazdaságot a család nélkül, nem lenne ekkora válság. Ez esetben az intézmény fennmaradt volna, virágzóbban, mint jelenleg. A régi időkben az étel, ital, ruházat, gyermeknevelés színtere volt a család. Mostanra ezek „társadalmisításra” kerültek.

Ma rengeteg hátránnyal jár, nem szívesen alkalmazzák (főleg) a gyerekes anyákat. Bérük elmarad a férfiakétól és gyermektelen társaikétól, s nyugdíjuk is alacsonyabb lesz. Most és majdan is terhet viselnek. Ez óriási igazságtalanság. Ha olyan gyermekfedeztetű nyugdíjrendszert vezetnénk be, amelyben a nyugdíj egy része a felnevelt és tanított gyermekek után járna, lassan észrevennék az emberek ennek tartós előnyeit – túl azon, hogy örömet találnak a gyermekben. „Vannak gyermekeim, és jobb lesz tőle a nyugdíjam!” De a cégeknél is be lehet vezetni családbarát megoldásokat, úgy, hogy az kölcsönösen előnyös legyen. Kiderülhet, hogy versenyképesebb vagyok egy *otthonról dolgozó* kismamával, anyukával, apukával – mert ő így számos rezsiterhet magára vállal, utazási költséget megspórol.

A modern technika ezt számos területen egyébként lehetővé is teszi. Vagyis a családbarát munkahelyek kifizetődők is lesznek egyben! Erre az állam is rásegíthet, megfelelő szabályozással (pl. differenciált járulékfizetéssel, szochoval). Ha kiderül a családok számára is, hogy számos szolgáltatás ráadásul sokkal jobb minőségű, s érdemes otthon „vacakolni” vele, és ha kiderül, hogy munkahelyet találni nehéz, de az otthon végzett munka rakarékosabb életvitelt jelenthet, s kevesebből is jobban ki lehet jönni, akkor számos családbarát megoldás életképes lesz.

Ez a megközelítés természetesen nagyon jelentős szellemi fordulattal is kell, hogy járjon. A túlzó egyéni igények visszafogásával („buddhista közgazdaságtannal ...”), a fáradtságos munkák felvállalásával. Ha a társadalomban egyre világosabban látszik, hogy az ilyen közösségek elégedettebbek és boldogabbak, reménykedhetünk, hogy követőkre találunk. Ez a gyermekvállalás növekedését, a válások csökkenését, kiegyensúlyozottabb gyermekgeneráció felnövekedését eredményezheti. Nem gyorsan. Lassan, de biztosan.